

VLGYIMIR MIHAJLOVICS TUROK-POPOV

(Novaja i Novejsaja Isztorija, 1982/2 221.)

1981. szeptember 24-én meghalt az ismert szovjet történész, a történettudományok doktora, Vlagyimir Mihajlovics Turok-Popov professzor.

Tudományos pályáját jelentős mértékben meghatározta munkásságának kezdete, amikor is 1921-től 1925-ig Bécsben a TASzS tudósítója és a szovjet diplomáciai képviselet munkatársa volt. Ezzel egyidejűleg a bécsi egyetemen a politika tudományát tanulmányozta. Ezekről az évekről később színesen ír a „A Komintern utcája” című emlékiratai két publikált részletében, amelyek sajnos befejezetlenek maradtak. Később tudományos munkásságának fő kutatási területe Ausztria története a háború közötti periódusban, a nemzetközi munkásmozgalom története és a nemzetközi kapcsolatok története lett.

V. M. Turok-Popov az Agrártudományi Intézetben, majd a Nemzetiségi Intézetben, a SzUTA Világgazdasági és Világpolitikai Intézetében, a SzUTA Történettudományi Intézetében és az utóbbi húsz évben a SzUTA Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetében dolgozott.

1949-ben jelent meg „Locarno” című monográfiája, amelyben feltárja az imperialista hatalmak egyik első kísérletének a mechanizmusát, amely szovjetellenes közös front megszervezésére irányult. A munka következtetései és értéktételei ma is megállják a helyüket, jóllehet az utóbbi években számos dokumentumot és anyagot publikáltak.

V. M. Turok-Popov munkásságának legkiemelkedőbb műve az „Ausztria történetének körvonalai” című monográfia (1955. I. köt. 1918–1929; 1962. II. köt. 1929–1938). E műben az első köztársaság életének politikai sorsfordulóit ábrázolta, létrejöttétől az Anschlussig. Részletesen kikutatta a munkásmozgalom történetét, bemutatta a progresszív erők Ausztria függetlenségéért folytatott küzdelmét, különösen az Osztrák Kommunista Párt antisziszta harcát a szocialistákkal való egységfrontért, s bemutatta az osztrák nemzeti önkényuralom létrejöttének folyamatát. Ez a levéltári anyagok és a szakirodalom mély ismeretére alapozott munka forrásértékűvé vált minden történész számára, aki Ausztria történetét kutatja.

Az utóbbi években V. M. Turok-Popov jelentős figyelmet szentelt Ausztria–Magyarország felbomlásának, továbbá az ausztró-marxizmusnak, mint a nemzetközi munkásmozgalom teóriája és gyakorlata sajátos jelen-

ségének az imperializmus korszakában. E kérdésekkel foglalkozó előadásaival gyakran szerepelt a nemzetközi tudományos kongresszusokon, számos cikket publikált, különösen a Novaja i Novejsaja Isztorija hasábjain.

V. M. Turok-Popov 1918-tól 1938-ig tagja volt az Ausztria történetét tanulmányozó tudományos bizottságnak, amely Bécsben dolgozott Kreisky osztrák kancellár elnöksége alatt. Mindez a szovjet tudós tudományos tekintélyének elismerését jelentette. Állandó résztvevője volt a munkásmozgalom történetét kutató történészek nemzetközi tudományos szimpóziumának, amely évenként Linzben ülésezik.

V. M. Turok-Popov tudományos tevékenysége nem korlátozódott kizárólag a kutató munkára. Hosszú éveken keresztül oktatott új és legújabbkori egyetemes történetet a Keletkutató Intézetben és egyéb felsőoktatási intézményekben. Az ő tudományos vezetésével született meg számos disszertáció a SzUTA Történettudományi, Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetében.

V. M. Turok-Popovot tudományos érdemeiért a Szovjetunióért érdeméremmel és G. Dimitrova érdemrenddel (BNK) tüntették ki. Megkapta az Osztrák Kommunista Párt veteránja címet, valamint az Osztrák Köztársaság első osztályú Tiszteletbeli Keresztjét a tudomány és a művészetek területén kifejtett tevékenységéért.

V. M. Turok-Popov emléke munkatársai szívében mindörökké él.

Megemlékezések

HERBERT STEINER

Szeptember 24-én hosszú súlyos betegség után Moszkvában meghalt Vlagyimir M. Turok professzor. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetének munkatársa volt. 1920 után Turok több évig Bécsben tartózkodott és a bécsi egyetemen is tanult. Tanárai között volt Karl Grünberg, Max Adler és Hans Kelsen. Akkoriban, mint a fiatal kommunista mozgalom sok osztrák és a Balkán országaiból származó funkcionáriusa, ő is a grinzingi barakkokban lakott. Ez időből való személyes találkozásairól „A Komintern utcáin” c. érdekes cikkében írt.

Bécsben Turok a Komintern Balkáni Irodájában is tevékenykedett. Nagyra becsülte az osztrák munkásmozgalmat, amelyhez személyes kapcsolatok is fűzték. 1977-ben dr. Hertha Firnberg szövetségi miniszter az első osztrák osztrák művészeti és tudományos érdemrenddel tüntette ki.

V. M. Turok az osztrák kortörténet kérdéseinek kétségtelenül legjobb szakembere volt a Szovjetunióban. A Szovjetunió szakfolyóirataiban számos cikket jelentetett meg az osztrák történelem problémáiról. Professzorként szovjet történészeket Ausztriáról szóló munkákra ösztönzött és kritikusan és lelkiismeretesen foglalkozott velük. Barátságos természete miatt hallgatói kedvelték.

Turok fő műve a kétkötetes „Az osztrák történelem körvonalai 1918–1938” volt, amely 1962-ben Moszkvában a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Kiadójánál jelent meg. A Szovjetunióban ez volt az első kísérlet az osztrák kortörténet kritikai tanulmányozására és bemutatására. Sajnos németül a mai napig nem jelent meg — pedig a fordítás készen van. Turok fejtegetéseinek középpontjában a munkásmozgalom áll. Különösen az Ausztria függetlenségéért vívott harc kérdéseinek szentel nagy teret. Megértéssel és szimpátiával kezeli 1934 és 1938 között a szocialisták és kommunisták között létrejött antifasiszta akcióegység bonyolult problémáit. Nemcsak könyvében, hanem minden előadásában és vitahozzászólásában is nagy jelentőséget tulajdonított az osztrák nemzeti tudatnak. Nem véletlen, hogy történelmi ismereteinek végkövetkeztetéseként már 1962-ben így vélekedett: „sok reakciós politikus sajnos megint a revansistákat támogatja abban a hiú reményben, hogy az imperializmus seregeit kizárólag kelet felé fogja küldeni. A néptömegek azonban az egész világon ellenszegülnek annak, hogy a máso-

dik világháború borzalmai megismétlődjenek és ez alkalommal nem fogják megengedni, hogy a történelem véres bohózzattá váljon.”

Az utóbbi években V. M. Turok számos tudományos konferencián vett részt, amely az Osztrák–Magyar Monarchia történelmével foglalkozott. Eredeti cikkeit Budapesten, Prágában és Varsóban éppen úgy nagyra becsülték, mint Bécsben. Személyes és szakmai érdeklődése azonban állandóan a balkanisztika felé vonzotta és erre vonatkozó ismeretei mélyrehatóak voltak. Tulajdonképpen nehéz megállapítani, hogy számára az austriaca vagy a balkanisztika volt-e kedvesebb. Turok egyike volt azon kevés külföldinek, akit az 1918–1938 közötti osztrák történelem kutatására létrehívott bécsi tudományos bizottságba meghívtak. E bizottság tagjai, mint szaktörténészek, és mint politikusok, nagyra értékelték cikkeit, valamint megértő és barátságos lényét. Így Ausztriában sok barátja volt.

Különböző alkalmakkor tárgyalták a Komintern és az Osztrák Kommunista Párt politikai hibáit. Turok mindig utalt arra a jelentős fordulatra, amelyet a Komintern VII. Kongresszusa vezetett be. Ebben az összefüggésben rámutatott Georgi Dimitrov fontos szerepére, akivel személyes barátságban volt.

Turok részt vett a linzi nemzetközi tudományos munkásmozgalom-történeti kongresszusokon is. 1972-ben érdekes vitát folytatott Norbert Lesserrel az ausztro-marxizmusról. Az ausztro-marxizmusban társadalmi-politikai jelenséget látott, amelyet csak történelmi dimenziókban lehet megragadni. Így megemlítette, hogy Lenin Otto Bauer sok nézetét nagyra értékelte, másokat azonban élesen elutasított. Turok Bauer elítélése és Karl Renner kritikátlan dicsőítése ellen fordult.

Néhány személyes barátja olyan szerencsés volt, hogy vendégeként megismerhette a szinte elképzelhetetlen dolgozószobáját. Nemcsak a falak, az asztalok és az ágy, hanem a föld is tele volt könyvekkel és újságokkal – nagy részben Ausztriából. Turok kedvelte ezt az ijesztő rendetlenséget – s ennek ellenére gyakran megtalálta azokat a könyveket, amelyekre éppen szüksége volt. Amikor egyszer azt javasoltam neki, hogy rendszerezem a könyveit, haragos lett és azt mondta: „Hiszen ez minden könyvtárban így van.”

JEMNITZ JÁNOS

Vlagyimir M. Turok rendkívüli ember volt. Sietve hozzáteszem, nemcsak az én és jó néhány magyar társam szerint volt az – hanem számos szovjet és külföldi ismerője szemében is. Amikor időről-időre megfordultam a lakásán, mindig a legkülönfélébb intézmények munkatársai jelentkeztek nála. Csengett a telefon, jöttek a vendégek. Jobbára közép- és középnemzedékeliek látogatták, akik ugyanúgy, mint jómagam is, bizonyos értelemben tanító-mesterükként néztek rá. Szakmai kérdéseiket, esetleges vívódásaikat ugyanúgy megbeszélték velem, mint a nemzetközi tudományos kapcsolatok tovább-
szövésének lehetőségeit, s a világ munkásmozgalma mindenkori „jelen-problémáit”. Találkoztam lakásán lengyel és NDK-ás történészekkel; Felix Tych ugyanúgy megfordult nála, mint Fritz Klein, az osztrák Herbert Steiner ugyanúgy, mint a francia „oroszosok és közép-európások”. A névsort hosszan lehetne folytatni; Turok szinte egymagában intézet és intézmény volt, még akkor is, amikor súlyos betegsége miatt az utóbbi években már alig-alig mozdulhatott ki szobájából. Őhöz mentek el az emberek, nem protokollista szerint, hanem udvarias beszélgetésekre.

Turok egy jeles szovjet történésről, pályatársáról mondta egyszer nekem, hogy az illető „öreg komszomolista”. Ebben a „minősítésben” sok megértés volt – de együttal elhatárolódás is. Ő, aki az 1920-as évek elejétől részt vett a munkásmozgalomban, s különféle felelős posztokban élt át nagy napokat, s aki sokakat ismert közelről – mindig a saját fejével gondolkodott. Ezekről a napokról, sőt évtizedekről, találkozásairól szerzett élményein, emlékezéseiben sokáig és visszatérően dolgozott. Megjegyzendő, hogy a „Kreszt-intern”-ben lengyelek, bolgárok, jugoszlávok mellett magyarokkal is együtt dolgozott, így közelről látta Dimitrovot és Warskit, a magyarok közül pedig Kun Bélát, Magyar Lajost, Révai Józsefet. Turok utólag nem lakkozta emlékeit, s ezért érzékeltetni tudta az emberek sajátos arculatát, intellektuális képességeit, avagy a morális keménységét.

Aki látta, (mint én is láthattam) éles vitákban felszólalni, jól emlékezhet rá: sohasem olvasott fel, vitatkozóan, érvelően a maga angyali jóságos modorában, de tartalmilag rendkívül keményen beszélt, vállalta a „frontnyitások” népszerűtlenségét. Sohasem láttam viszont, hogy valaki szellemi fegyverekkel sarokba szorította volna: az ellenkezőjét azonban többször is tapasztalhattam. Ő volt az, aki osztrák terepen O. Bauer és az ausztró-marxista tradíciók értékelésében nemcsak a szektás nézeteket hátrította el, hanem N. Leserrel vitázva a rennerista iskola könnyed érvelésének komolytalanságát is bebizonyította.

Miként arról Herbert Steiner is megemlékezett, elsőrendű munkaterülete az osztrák történelem volt, de ezt az ő esetében valóban nem lehet szűken értelmezni. Egyfelől visszanyúlt a Monarchia történetének kérdéseihöz, másfelől mindig is az egész közép-európai térség foglalkoztatta, sőt tulajdonképpen Kelet-Európa modern fejlődése volt a témája.

Ha esetében hangsúlyozzuk Turok idő és térbeli nyitottságát, legalább ugyanígy hangsúlyozni kell eszmei nyitottságát és kritikai készségét. A realitások és lehetőségek összevetése izgatta, s ha távol állt tőle a naivitás, hasonló mérvben küzdött a cinizmus ellen, miközben jól ismerte a cinizmus jelentkezésének, terjedésének okait. Fiatalon lett internacionalista, humanista, racionalista szocialista, – s világnézete nem módosult, csak gazdagodott. Fiatalabb pályatársai éppen azért fordulhattak hozzá, mert mind a múlt, mind a jelen bonyolult kérdéseiben, mind a történetírás fejlődésére vonatkozóan a különféle művek és alkotóik mondanivalójának értelmezésében mindig lényegi és a valóság megértését elősegítő észrevételei voltak.

Érdekes, hogy Turok, aki régebben nagyobb témák, országok, korszakok megírására vállalkozott, élete utolsó szakaszában kisebb kérdéskörhöz nyúlt, mintegy „cseppben láttatva a tengert”. Figyelme azután a jelentős személyiségek, a kis és nagy biográfiák felé fordult. Racionális, kritikus beállítottsága idegenkedett a hágiográfiáktól, de legalább annyira jellemző volt rá, hogy nagy megértéssel volt az olyan történeti szereplők iránt, akik előrevitték a szocialista progresszió ügyét. Ez az igazságkeresés vezette a Lesserrel szembeni vitában is, abban, hogy ő maga akarjon méltó Bauer életrajzot írni. Ez tartotta vissza, hogy hosszú időn át fontolgatott Dimitrov életrajzát megírja. Általában véve sajnos igaz: sokkal többet vitt magával, mint amennyit végül is megírt. Barátai és tanítványai – köztük magam is – kiaknázhatták azonban ismereteit, megismerhették gondolatait, amelyeket már mind nem fog megírni. Olyan valakit veszítettünk benne, akinek egyéniségét, tudását, intellektuális szigorát nehezen lehet elfeledni.

V.M. TUROK:

LEVÉL RUDOLF NECK-nek

(Politik- und Gesellschaft Festschrift für Rudolf Neck zum 60. Geburtstag.
Verlag für Geschichte und Politik. Wien, 1982.)

Tisztelt Neck doktor úr!

Nagyon nagy örömet jelentett számomra, hogy résztvehettem a 60. születésnapja tiszteletére készített emlékkönyvben. Hiszen barátságunk már majdnem húsz évvel ezelőtt kezdődött, Moszkván, Budapesten és Bécsen keresztül Linzig vezetett, ahol a történész-konferenciákon folyamatosan együtt dolgoztunk (amelyet sajnos betegségem megszakított). Emlékszem még az élénk vitákra arról, hogy Linzben foglalkoznunk kell-e az első világháború utáni munkásmozgalom történetével. Néhány történész ugyanis attól félt, hogy a kortörténet megítélésében jelentkező éles ellentétek szétrobbanthatják a konferenciát. Az Ön elnöklete alatt azonban szemléletes oktatást kaptunk arról, hogy az ember megfoghatja a forró vasat anélkül, hogy a kezét megégetné. Emlékszem az osztrák szociáldemokráciában a nemzetiségi kérdéssről folytatott vitára, amikor Ön egyetlen mondattal elsimította a hullámokat.

Mindenekelőtt azt kellett eldöntenünk, hogy végül is tanulmányozzuk-e a munkásmozgalomtörténetet, vagy csak Ausztriára, ill. a Habsburg birodalomra szoritkozunk. Az Ön álláspontját én helyesnek találok (hogy ti. csak a Habsburg birodalommal foglalkozzunk), hiszen egyébként a linzi konferenciák a nemzetközi történészkongresszusok filiáléi lennének, aminek semmi értelme sem lenne. Maga az osztrák problémakör is számos megoldatlan kérdést vet fel. Elég, ha csak néhányat felsorolok ezek közül:

1918 forradalom volt, vagy csupán őrsváltás?

Mikor jött létre az osztrák nemzet?

Miben rejlik ma az ausztrómarxizmus vonzereje?

Mi az ausztrófasizmus és ki tartozik ide (pl. a Freiheitsbund)?

stb. stb.

A különböző országokban nagyon nagy érdeklődés nyilvánul meg ezek iránt. Bizonyíték erre a 13 kötetes „Austrian History Yearbook”, amely 1965 és 1977 között az USA-ban (Texas) jelent meg és még a hozzáférhető levéltári anyagok.

Bécsben az Osztrák Kommunista Párt gyűlésein számtalanszor hallottam az először titokzatos kifejezést, „bonc” és a bécsi „Rote Fahne”-ban is naponta előfordult ez a nem éppen hizelgő szó. Ezen azokat a párt- és szakszervezeti bürokratákat értették, akik elmozdíthatatlanul ültek a vezető pozíciókban. „Ezek mindenre képesek, egyébként pedig semmire sem” – hangzott hozzá a szállóige. Érdemben ez a fogalom sokrétű volt. Magában foglalta a kökemény mozdulatlanságot, százszázalékos önteltséget, a tömegek lenézését és sok mindent. Nekem azonban nem volt alkalmam teljesértékű boncokkal találkozni. Az általam ismert szociáldemokrata professzorok egészen mások voltak. Max Adlerhez és Karl Grünberghoz hasonlítottak, akiket rövidesen ausztromarxistáknak neveztek. Élően és a szabadgondolkodásra hajlamosan álltak szemben a boncokkal és a szociáldemokrácia balszárnyának kiáltották ki őket. Sok zsidó volt közöttük, ami elég volt néhány kisebb vezetőnek, mint pl. a tiroli Abramnak, hogy elutasítsa őket. A bonc kifejezés egyáltalán nem illett Otto Bauerra: ő nagyon is törődött a széles munkástömegek hangulatával. Egyébként a bonc és a gondolkodó intellektuel egymást kizáró fogalmak voltak. Az igazi boncok szerettek visszavonulni dolgozószobáikba.

Egészen véletlenül volt lehetőségem a boncok nagyobb kollekciónak megismerésére, még pedig közvetlen közletről. 1923. júliusában tartották Bécsben a vegyipar „szabad szakszervezeteinek” nemzetközi kongresszusát, amelyek az amszterdami szakszervezeti szövetséghez tartoztak. Tulajdonképpen egy kis túlzás volt ezt az összeívetelt nemzetközi kongresszusnak nevezni, hiszen nemcsak az amerikai és angol szakszervezetek, hanem több európai ország sem vett részt ezen. A bécsi vasutasotthonban kb. 40 vagy 50 férfi gyűlt össze (egyetlen nő sem volt közöttük). A kongresszus ülései hétköznapokon, munkaidő alatt folytak, így a bécsi vegyipari üzemekből egyetlen munkás sem volt a teremben. Munkások egyébként sem voltak kíváncsiak. A kongresszus gyakorlatilag zárt ajtók között ülésezett.

Vendégként a szovjet vegyipar szakszervezetének két képviselője volt jelen. Az egyik, Dobrovolszkij a szakszervezet elnöke volt, a másik Szmoljanszkij (Wilhelm), a Profintern munkatársa. Dobrovolszkij egyetlen szót sem tudott németül, így azután Szmoljanszkijra, mint fordítóra volt utalva. Wilhelm (ez volt nemzetközi fedőneve) folyékonyan beszélt németül és már sokszor vett részt nemzetközi konferenciákon. Már szolid pocakot is eresztett és Dobrovolszkijjal ellentétben helyesen viselkedett, szóval ő volt az első hegedős.

A kongresszust három napra tervezték. A helyzet meglehetősen feszült

volt, meglepetésekre lehetett számítani, ezért Wilhelm mellé kisegítőként egy másik tolmácsot is kijelöltek. Ily módon vettem részt életemben először nemzetközi kongresszuson.

A benyomás megrendítő volt. Úgy tűnt, hogy az elnökségben nem emberi lények, hanem négyszögletes lárvák ülnek, súlyos kifejezéstelen képpel. Mindegyikük két mázsás volt. A moszkvai bábszínházban így néznek ki az úgynevezett bírók Anouilh tragédiájában, a „Pacsirtában”. A kongresszus elnökségét a német vegyipar szakszervezetének elnöke, Brey vezette (ezt a szakszervezetet hagyományosan „Gyári Munkások Szakszervezetének” hívták). Brey a ház uraként viselkedett és egyébként is a német delegáció játszotta a főszerepet. Ez már abban is megnyilvánult, hogy a kongresszus egyetlen nyelve a német volt. A német szociáldemokráciában Brey a jobbszárny legszélén állt. Ismert volt arról, hogy 1919-ben a német proletariátus számára elvileg visszautasította a sztrájkjogot, mint a munkásosztály harci eszközét.

A kongresszus résztvevőinek túlnyomó többsége is ennek megfelelően viselkedett. Közöttük egyébként egy kommunista volt. Ő képviselte a norvég szakszervezetet és tagja volt a norvég munkáspártnak, amely 1920-ban belépett a Kominternbe, később azonban egyre inkább jobbra tolódott. 1923-ig ez a fejlődés már meglehetősen előrehaladott volt. A kongresszuson a norvég teljesen passzívan viselkedett.

A kongresszus ülései délelőttönként folytak és teljesen formálisak, fegyelmezettek és unalmasak voltak. A küldöttek csak pillanatokra ébredtek föl, hogy az elnökség bejelentését meghallgassák, vajon kirándulnak-e délután Schönbrunnba vagy a még nem teljesen tűzifa-sorsra ítélt Wienerwaldba. Néhány küldött kapcsolatot keresett a szovjetekkel és kérdezték, hogy Dobrovolszkij és Szmoljanszkij miért nem vett részt egyetlen alkalommal sem ezeken a kirándulásokon. Csodálkoztak, amikor Szmoljanszkij azt válaszolta, hogy a szovjet delegáció azért jött Ausztriába, hogy dolgozzon, s nem pedig azért, hogy pihenjen vagy operettbe menjen. Ha ily sok évtized múltán visszatekintünk, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szovjet szakszervezetiek viselkedésének volt egy hátránya: megfosztotta őket a személyes kapcsolatokról, amelyek tartalmasabbak lehetnek volna, mint a hivatalos üléseken való, főként szótlán részvétel. A „kapcsolat” fogalmát még nem fedezték fel.

Az egyetlen élő szót Edo Fimmen mondta ki. Az amszterdami szakszervezeti internacionálé titkáraként üdvözölte a kongresszust és a szocialisták és kommunisták közötti egységre szólított fel a reakció és a fasizmus el-

leni harcban. A lárvák hallgattak. Fimmen beszéde nem volt meglepő. Ez a holland szocialista akkoriban Amszterdam és a Profintern közötti közeledésen fáradozott és a szovjet szakszervezetekkel való közös akcióért szállt sikra. A szállítómunkások nemzetközi szervezete 1923 májusában – közvetlenül a kémiai kongresszus előtt – konferenciát tartott Berlinben a vasutasok, tengerészek és szállítómunkások összorosz szakszervezeteinek részvételével. Ott felhívást fogadtak el a háborús veszély és a fasizmus ellen.

Dobrovolszkij és Szmoljanszkij megpróbálták szót kapni és végül az elnökségnek írásbeli tiltakozást nyújtottak be a beszédtilalom ellen. Írásukban megmagyarázták: „Azért jöttünk ide, hogy egységfrontot indítványozunk a nemzetközi reakció, a háborús veszély és a fasizmus ellen”. Meglepő módon az írás hatott; Brey számára Edo Fimmen mégis csak felsőbbiséget jelentett. Dobrovolszkij szót kapott, Szmoljanszkij fordított.

Azonban közvetlenül Dobrovolszkij beszéde után kitört a vihar. Arról volt szó ugyanis, hogy a kongresszussal egyidőben Bécsben ülésezett a szakszervezeti szövetség nemzetközi konferenciája is, amely a Profinterhez tartozott. Ezt a konferenciát természetesen kevesen látogatták. Ráadásul a forradalmi szakszervezeti ellenzék struktúrája kényszerűségből meglehetősen bonyolult volt. A Profintern ismeretesen a szakszervezetek szakadása ellen foglalt állást. Ott, ahol nem a kommunisták voltak többségben, a „szabad szakszervezeteken” belül forradalmi frakciókat alkottak. A hivatalos vezetés az ellenzékétől megtagadott minden létjogosultságot és valamilyen ürüggyel megpróbálták őket kizárni.

A Profintern konferenciája az Alserstrasse 69-ben ülésezett, ahol az Osztrák Kommunista Párt Központi Bizottsága és a forradalmi szakszervezeti ellenzék Központi Tanácsa székel. Az ülések azokon a napokon, ill. órákban folytak, amikor a kongresszus nem tanácskozott. Dobrovolszkijon és Szmoljanszkijon kívül a konferencián résztvett Martin, az osztrák vegyipari munkások forradalmi blokkjának elnöke, Nadworny, Csehszlovákia kémiai ipara vörös szakszervezetének titkára, és Schmidt, a szakszervezeti ellenzék képviselője a német birodalmi szakszervezeteken belül, valamint egy svájci munkás, aki általam először hallott sajátos kiejtéssel beszélt. A konferencia résztvevője volt még az osztrák ellenzék Központi Tanácsának vezetője is, Közlik, aki egyben az OKP KB-jának is tagja volt.

A bolgár szakszervezet, amely egészében véve a Komintern tagja volt, nem képviseltethette magát Bécsben: Bulgáriában 1923. június 9-én hatalomra jutott a fasizmus és szörnyű fehérterror kezdődött. A kongresszus norvég küldötte nem vett részt a konferencián.

A konferencia sürgette a szovjet képviselőt, hogy a kongresszus egyik ülésén követeljék: hogy a forradalmi szakszervezetek és a szakszervezeti ellenzék képviselőit hívják meg a kongresszusra. Ezt megfelelő határozatban fogalmazták meg. Úgy láttam, hogy Dobrovolszkij egyáltalán nem volt elragadtatva. Ennek ellenére engedelmessé vált. Dobrovolszkij beszéde úgy hatott Breyre, mint tomboló bikára a vörös kendő. Felállt és élesen azt mondta: „Komintern ügynökök, bolsevik agitátorok, szakadárok és rendzavarók!” Legfőbb ideje, hogy az ellenzékot kizárják a szakszervezetből. Az egész abban a határozatban csúcspontot ért el, hogy az oroszoknak el kellett hagyniuk a termet. A szovjet delegáció helyzete még nehezebb lett. Edo Fimmen hallgatott. Dobrovolszkijnek nem volt lehetősége, hogy még egyszer felszólaljon, márcsak azért sem, mert Brey elnökként szavába vágathatott volna. Az egyetlen delegált ülve maradt, aki a szovjet szakszervezeti vezetőt támogathatta volna. Ez a norvég kommunista volt. Dobrovolszkij megkért, hogy a norvéget próbáljam szólásra bírni. A norvég tolmácshoz siettem és Brey vad szemei előtt elkezdtem a norvégot rávenni arra, hogy támogassa Dobrovolszkijt. A norvég minden érvemre egy rövid, de világos „nem”-mel válaszolt. Dühkitörésemben felsoroltam, hogy mi a véleményem az opportunizmusról, a norvég munkáspártról és különösen őről. Minderre egy flegma „nem”-mel válaszolt, anélkül, hogy tolmácsát meghallgatta volna. Brey egész idő alatt ott állt és figyelt. Amikor befejeztem, ő kezdett beszélni. Ez volt a zárszó, hiszen a kongresszusnak már vége volt. Érdekes módon Brey többé nem említette követelését, hogy ti. az oroszokat el kell távolítani. Két nappal később Dobrovolszkij és Szmoljanszkij hazautazott Moszkvába.

Az elutazás napján Szmoljanszkij váratlanul egy kis kellemetlenséget élt át. A szovjet delegáció búcsúvacsorát adott a Profintern-konferencia minden résztvevőjének egy vendéglőben. Amikor két fogást feltálaltak és már megették, Szmoljanszkij úgy gondolta, hogy a vacsorának vége és el akart indulni. De megfélemlített egy osztrák népszokásról. Étkezés után legalább egy kis barnasör vagy sütemény következik. Miután sem egyik, sem másik nem jött, Közlik hirtelen így kiáltott: „Főúr, hozzon nekem egy süteményt” és hozzátette: „Ezt magam fizetem”. Kínos hallgatás. A pincér hozta a süteményt. Mindnyájan odanéztek, felálltak és a legteljesebb barátságban elbúcsúztak.

1925 májusának elején a Komintern két képviselője Moszkvából Bécsbe érkezett. Bécs mindkettőjük számára csak ideiglenes állomás volt. A fiatalabb, akit Arkagyijnek hívtak, Zágrábba utazott, a másik Prágába. Mind-

ketten fiatalok voltak, vidámak, szellemesek és sziklaszilárdan meg voltak győződve arról, hogy mindenféle veszély ellenére sem történhet velük semmi. A másíkról, akit Jan Stennek hívtak, az ember feltételezte, hogy ismeri azt a szólást: „Aki az asszonyt, bort és dalt nem szereti...”

Pontosan harminc évvel később Moszkva központjában, az Arbat téren álltam és egy ismerős történéssel beszélgettem. A legjobb hangulatban voltunk: Még nem voltunk öregek, itt volt az olvadás és mindenekelőtt az a tudat tett vidámmá bennünket, hogy „A halottak halottak maradnak...”

Beszélgetés közben hozzánk lépett egy idősebb férfi és azt kérdezte: „Kérem, merre van a Nyickickij utca?” Felnéztem és csaknem sokkot kaptam: előttem állt a korábbi Arkagyij töpörödött, szegényesen öltözött, betegnek tűnő árnyéka. Csak sokkal később jutott eszembe, hogy egyáltalán nem is egy utcát kerestem, hanem meg akart bizonyosodni arról, hogy nem viselkedem-e elutasítóan egy „rehabilitálttal” szemben. Ilyesmi sokszor előfordult.

Arkagyij 30 évvel azelőtt körülbelül négy hetet töltött Bécsben, amíg továbbutazásának problémája megoldódott. Az előkészületeket egy komikus fedőnevű férfi végezte: „Levegő”-nek hívták.

25 évvel később, úgy 1950 körül, amikor a moszkvai keleti nyelvek intézetének konferenciatermében valamilyen előadást tartottam, a hallgatók között hirtelen a régi „Levegő”-t pillantottam meg. Mindketten csodálkoztunk. Az igazi neve éppoly kevéssé volt ismert, mint gúnyneve, a „Levegő”. Egy másik fedőneve majdnem világhírűvé tette őt. Ugyanis a Komintern összekötőjeként Kínába küldték és 1931-ben a Kuominfarig rendőrség letartóztatta. Zsebében saját és felesége számára egy svájci névre szóló útlevelel volt: „Ruegg házaspár” hangzott a rendőrségi jelentés. A börtönben megkínózták, hogy vallomást csikarjanak ki belőle: ő sem nem Ruegg, sem nem svájci, hanem orosz kommunista. A rendőrség még a svájci követet is börtönbe vitte, hogy Ruegget azonosítsa. A svájci követ az éhségstrájk 22. napján érkezett és megkérdezte Ruegget, mi a neve és hol született. Aztán körülnézett, hogy megbizonyosodjon, senki nem figyel oda és egészen halalkan azt mondta: „Eskü alatt vallhatnám, hogy Ön nem svájci. Azonban nem kötelességem a rendőrségnek dolgozni. Senkinek sem vallok Ön ellen”.

Hét évig ült a két Ruegg a sanghaji börtönben. 1938-ban japán repülőök szétbombázták a várost. A felfordulásban Rueggék barátainak sikerült mindkettőjüket meneküléshez segíteni. 1939-ben tértek vissza Moszkvába. Rudnik a keleti intézetben a kínai nyelvi gyakorlat vezetőjeként tengette életét. Ugyanis a kínai köznyelvet ismerte, anélkül, hogy írni és olvasni tu-

dott volna, Kiváncsian – amilyen én vagyok – kérdeztem Rudnikot, hogy mi volt a legrosszabb a kínai börtönben. A válasz így hangzott: „Csen du Sü”. 1921-ben a kínai kommunisták első kongresszusán a KB titkárává választották Csen Du Süt, néhány évvel később azonban kizárták a pártból mint jobboldali opportunistát és árulót. A börtönben éveken keresztül együtt ültek egy kétszemélyes cellában. Egymással nem beszéltek és ez rosszabb volt, mint a fáraó számára az isten hét csapára.

1925 májusában, amikor Arkagyijnak Zágrábba kellett utaznia, utazását az akkori Levegő–Rudnik készítette elő. Arkagyij később elmesélte nekem, hogyan is történt. Levegő utasította Arkagyijt, hogy a pályaudvarról a találkozási helyig vezető utat kívülről tanulja meg a térképről. A találkozóhely egy jugoszláv kommunista újságíró magánlakása volt. Levegő azonban figyelmeztetett arra, hogy az illető majdnem teljesen süket. Arkagyijnak tehát erősen kell kopogtatni.

Zágrábban Arkagyij nehézség nélkül megtalálta a címet és csengetett. Senki sem mozdult. A zaj felébreszthet egy szomszédot. Szerencsére az újságíró végre kinyitotta az ajtót. Arkagyij egész nap a lakásban maradt és esténként vitték állandó lakóhelyére.

Érdekes módon ez az állandó lakás Cvijicé édesanyjáié volt. Cvijicet a jugoszláv rendőrség mint a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának tagját éppen elég jól ismerte. Ezen kívül itt lakott már Janko Mizič, a Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség titkára. Az illegális szabályainak szempontjából mindez nem volt különösebben kedvező. Arkagyijnak azonban szerencséje volt és minden rendben ment.

Az illegális magatartás megsértése sokszor bonyodalmakhoz vezet. Röviddel Arkagyij előtt egy másik EKKI-képviselő „Szvjatoszlav” (aki Golubenko ukrán kommunista képviselő volt) érkezett Zágrábba. Utazása Zágrábig egészen nyugodalmas volt, de néhány nap múltán vészjelzés érkezett Bécsbe: a párház tele van lármázó fiatal horvátokkal, akik ordítanak örömben, hogy egyszer végre láthatnak egy Komintern-képviselőt. Svjatoszlav jelentette, hogy közöttük valószínűleg provokátorok vannak és hogy ő nem szívesen lépne kapcsolatba ezekkel az emberekkel. Utasításokat kért. A Balkán Föderáció elnöksége már sürgősen egy összekötőt akart Zágrábba küldeni, amikor megérkezett Svjatoszlav második jelentése: találkozott valakivel, akit Moszkvából ismer, és most minden rendben van.

Egyébként Svjatoszlav csak egészen rövid ideig maradt Jugoszláviában. A JKP-ben ekkor viharos viták folytak a nemzetiségi kérdéstről. A jugoszláv kommunisták egy csoportja Sima Markovič (akkoriban a „Simič”

fedőnevet viselte) álláspontját támogatta. Markovič úgy vélte, hogy a nemzetiségi kérdés Jugoszláviában csupán a szerb, horvát és szlovén burzsoázia konkurencia harcára vezethető vissza. Nézeteit Sima Markovič „A nemzetiségi kérdés a marxizmus fényében” című munkájában fejtette ki részletesen, amely Belgrádban jelent meg. Egyáltalán nem volt véletlen az a nagy érdeklődés, amit a könyv kiváltott, hiszen a Kommunisták Internacionálén belül a nemzetiségi kérdés mindig a figyelem középpontjában állt. Lenin, Sztálin és a Komintern sok más vezető tagja a nemzetiségi kérdésnek territoriális megoldásáért szállt síkra és a kulturális autonómiát nagyon élesen kritizálta. Ezzel szemben Markovič azt a bizonyítékot hozta fel, hogy Jugoszlávia területein a nemzetiségek területi elhatárolása lehetetlen. Markovič művének kiadása kiélezte a vitát. 1924 májusában Dimitrij Manuilskij nagy referátumot tartott a nemzetiségi kérdéstről. Ebben elítélte Sima Markovič nézeteit és kifejtette, hogy a könyv kísérlet „Otto Bauer és Renner hirhedeit osztrák iskolájának restaurálására”. Szvjatoszlav beszámolójának nyilvánvalóan nem lehetett sikere. Ami Sima Markovičot illeti, először a moszkvai Kommunisták Akadémia Filozófiai Intézetébe jött és végül egy Jugoszláviától távol eső területen kötött ki.

Amint már említette, Arkagyijjal egy időben Jan Sten is Bécsbe jött. Ő idősebb volt, mint Arkagyij és már régebben volt párttag. Sten 1914 óta tartozott a bolsevik párthoz. A polgárháború idején a Vörös Hadseregben egy lett védősereg élén állt. 1921-ben a X. pártkongresszus küldötteinek egyik nagy csoportjával együtt részt vett a kronstadti felkelés elnyomásában. A pártkongresszuson határozati szavazattal rendelkező küldött volt és a Lenin által javasolt határozatra szavazott. Bécsbe való érkezésekor Sten már elvégezte az ún. Vörös Professzorok Intézetét és sikeres politikai pálya állt előtte. Az 1921-ben létrehozott intézet első évfolyamainak nagy jelentősége volt a párt és a Komintern politikai életében. Ezeknek az évfolyamoknak a Vörös Professzorai az ideológiai elit szerepét játszották. Sten a párt központi ellenőrző bizottságának tagja lett, éppen a trockista ellenzék ellen vívott éles ideológiai és szervezeti harc idején, és különösen politikai vitákban volt nagyon aktív. A húszas évek végén és különösen a harmincas évek elején változások kezdődtek. A Vörös Professzorok Intézetében és a Kommunisták Akadémián rendezett minden filozófiai vitán mindig négy vagy öt vezető filozófust kritizáltak, közöttük Stent is. Valamikor 1935 vagy 1936-ban láttam Jan Stent utoljára. Ugyanaz az élénk, ideges és szellemes Sten volt, akit a húszas években megismertem. Befejezett egy nagyobb és principiálisan fontos művet Goethe filozófiájáról, de nem talált a könyvére kiadót. Sten

azonban nem csüggedt: úgy gondolta, biztos eszköze van a kiadásra. A kéziratot elküldi Joszif Visszárionovics Sztálinnak. Hiszen Sztálin ismeri Sten tudományos képességeit és utasításokat fog adni a mű kiadására. Sten olyan bizakodóan és boldogan festette le győzelmes jövőjét, hogy borzasztó lett volna illúzióit szétrombolni... Sztálin ismerte Stent és utasításokat is adott. Stent csak a XX. pártkongresszus után post mortem rehabilitálták. Energius özevények fáradozásai által vált ismertté, hogy Sten aláírását, – amely a Nagy Szovjet Enciklopédiában nagy filozófiatörténeti tanulmánya alatt volt –, kiradírozták és egy vadidegen aláírással helyettesítették. Lev Tolsztoj mondta egyszer: „Isten látja az igazságot, de csak hosszú idő múltán közli...”

Mindannyian tudjuk, hogy az osztrák levéltárak hatalmas mennyiségű dokumentumanyagot nyújtanak a történészek számára. A személyes visszaemlékezések inkább kiegészítő jelentőségűek, ha pusztán részletekről van szó. Bár Max von der Grün úgy vélte, hogy a történelmi eseményeket csak azok ragadhatják meg, akik átélték őket. Természetesen ez írói túlzás. Azonban mégis van benne valami: az ember beszívja azt a levegőt, azt az atmoszférát, amelyben az események történtek. Ezáltal az ott cselekvő embereket is jobban meg lehet érteni. Egyébként az általam itt elmesélt epizódok egyik szereplőjét is „Levegő”-nek hívták. Azok közül, akiket elbeszélésben említettem, én vagyok az egyedüli túlélő. Ezért akartam a húszas évek embe-reit, akik kortársaim voltak, a levegőből visszaidézni. És emellett még a régi Bécsről is szó van, az akkori események színhelyéről. Bécs akkoriban is összekötő kapocs volt Kelet és Nyugat között és akkoriban is munkás egységfrontot akartunk. Azonban mégis sok minden más volt. Ezt a másságot akartam én megragadni.

Doktor Úr, remélhetőleg nem fogja nagyon únni szerény cikkemet.
A moszkvai vizontlátás reményében

maradok

V.M.T.

1981. márciusa